

Filosofiske Anmeldelser

Nr. 1

Årgang 6, 2018

Dansk Filosofisk Selskab, DFS, har blandt andet til formål at udbrede filosofisk interesse og forståelse i samfundet.

Meningen med nærværende tidsskrift, *Filosofiske Anmeldelser*, som udgives af DFS, er således at stimulere til læsning af nyere, dansksproget filosofisk litteratur. Tidsskriftet vil i tillæg bringe anmeldelser af oversat, udenlandsk filosofisk litteratur. Anmeldelserne er skrevet af filosofistuderende og yngre filosoffer. Filosofiske Anmeldelser redigeres af lektor og ekstern lektor mag.art Erik Bendtsen.

Indhold

Kants historiefilosofi. Immanuel Kant: *Oplysning, historie, fremskridt - Historiefilosofiske skrifter*, v/ Jacob Bittner.....s. 2

Menneskerettigheder - den retsløses ret? Hannah Arendt: *De retsløse og de ydmygede - Essays om flygtninge og statsløshed*, v/ Aalborgs læsekreds for politisk filosofi.....s. 6

Spekulativ realisme – En introduktion. Jonas Andreasen Lysgaard, Kristoffer Lolk Fjeldsted og Martin Hauberg-Lund: *Spekulativ realisme – En introduktion*, v/ Malthe Strandby Nielsen.....s. 11

Michel de Montaignes filosofiske livskunst i sommerformat. Antoine Compagnon: *En sommer med Montaigne*, v/ Anders Dræby.....s. 18

Det dydige samfund – Om dydernes rolle i etik og politik. Lasse Nielsen: *Det dydige samfund – Om dydernes rolle i etik og politik*, v/ Lise Sølund.....s. 21

Kants historiefilosofi

Immanuel Kant

Oplysning, historie, fremskridt - Historiefilosofiske skrifter (2. udgave)

Forlaget Slagmark, 2017

144 sider

Kr. 250,-

v/ Jacob Bittner, ph.d. i filosofi (King's College London); ekstern lektor i retorikkens videnskabsteori ved Københavns Universitet.

Forlaget Slagmark udgav i 1993 antologien *Oplysning, historie, fremskridt – Historiefilosofiske essays*, som nu foreligger i en revideret udgave. Denne nye, reviderede, andenudgave indeholder fire af Kants historiefilosofiske skrifter: "Idé til en almen historie med verdensborgerlig hensigt" (1784), "Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?" (1784), "Formodninger om begyndelsen på den menneskelige historie" (1786) og "Genoptagelse af spørgsmålet: Om den menneskelige slægt er i stadig fremadskriden mod det bedre?" (1798). Herudover er også inkluderet et uddrag af Kants *Kritik af dømmekraften* (1790), nemlig §83: "Om Naturens sidste formål som et teleologisk system". Alle teksterne i andenudgaven er blevet revideret med henblik på at opnå en højere grad af præcision og overensstemmelse med de tyske originaltekster samt "et bedre, og mere letlæseligt, dansk" (s. 7). Den oprindelige indledning af Morten Haugaard Jeppesen fra førsteudgaven er bibeholdt med mindre sproglige ændringer, mens Carsten Fogh Nielsen har skrevet et efterskrift til andenudgaven, hvor teksterne i antologien kort placeres i forhold til den senere danske og internationale Kantreception. Dertil er der føjet et appendiks med en oversigt over danske Kant-oversættelser.

Nielsen bemærker i sit efterskrift, at antologien *Oplysning, historie, fremskridt* udgjorde en af de få dansksprogede oversættelser af Kant, da den udkom i 1993. I dag har vi en længere række af Kant-tekster på dansk, herunder hans tre store "kritikker". Genudgivelsen af antologien i den reviderede udgave tilbyder derfor en glimrende mulighed for at tage spørgsmålet op om, hvordan Kants historiefilosofi forholder sig til hans "kritiske" projekt, hvor fokuset er på at indkredse muligheden og grænsen for en ren, almen erkendelse, der er

uafhængig af erfaringen. Udgangspunktet for spørgsmålene i Kants historie-filosofiske skrifter er således anderledes end i hans "rene filosofi", eftersom mennesket i historiefilosofien ikke undersøges som et rent fornuftsvæsen, men som et endeligt, erfaringsbaseret subjekt, der er politisk, socialt og historisk situeret. Kant søger i sin historiefilosofi muligheden for at forstå og forandre den erfaringsbaserede virkelighed med udgangspunkt i et erfarings-uafhængigt fornuftsideal om moralsk fuldkommenhed. Men spørgsmålet bliver således, hvordan det ideal om den moralske verden, som Kant søger i sin rene filosofi, kan realiseres i den historiske og praktiske verden, hvor virkeligheden er kontingent og ikke kan bestemmes med almengyldig nødvendighed.

I "Idé til en almen historie" søger Kant at påvise sandsynligheden for at menneskehedens historie i store træk fremviser et fremskridt mod det bedre. Spørgsmålet bliver, om man "i disse menneskelige forholds meningsløse gang kan opdage en *naturhensigt*" (s. 46). I sit forsøg antager Kant en apriorisk "ledetråd" om, "hvorledes det måtte forholde sig med verdens gang, hvis den skulle være i overensstemmelse med visse fornuftige mål" (s. 60). Han noterer, at en sådan a priori historieskrivning kan synes som fiktion (som en "*roman*"), for så vidt den overskrider enhver mulig erfaring. Men under alle omstændigheder vil det være en "anvendelig" ide, der kan tjene menneskeheden som en ledetråd (s. 60). Kant søger i sin historiefilosofi muligheden for en ren historieskrivning, der kan meddele, hvordan historien med apriorisk nødvendighed må skride frem. Men samtidig indskriver hans historiefilosofi sig i det *kritiske* projekt, der indkredser grænserne for endelige fornuftsvæsners erkendelse og altså på forhånd afviser den form for absolut historieskrivning, der opstår med Hegel nogle år senere.

Antologiens andet essay, "Besvarelse af spørgsmålet: Hvad er oplysning?", er samlingens formentlig mest kendte. Her behandler Kant spørgsmålet om, hvad det vil sige at være oplyst. Kants svar er både berømt og elegant: "*Oplysning er menneskets udgang af dets selvforskyldte umyndighed. Umyndighed er manglen på evne til at betjene sig af sin forstand uden en andens ledelse. Selvforskyldt er denne umyndighed, når årsagen til den ikke ligger i forstandens mangler, men i manglende beslutsomhed og mod til at betjene sig af den uden en andens ledelse. Sapere aude! Hav mod til at betjene dig af din egen forstand!* er altså oplysningens valgsprog" (s. 65). Eftersom mennesker er

fornuftsvæsner, findes der iboende i den enkelte en evne til at lede sig selv. Og at blive myndig betyder således at have modet til denne selvledelse og til bruge sin forstand. Kants diagnose af sin samtid er, at menneskene ikke lever i en (allerede) *oplyst* tidsalder, men i *oplysningens* tidsalder, hvor der er generelle fremskridt hen imod en almen oplyst tilstand, som imidlertid endnu ikke er opnået.

Essayet "Formodninger om begyndelsen på den menneskelige historie" omhandler menneskehedens historiske oprindelse. Kant noterer, at denne formodede historie ikke må opfattes som "et alvorligt gøremål", men snarere som "en øvelse" (s. 77), der er "nyttig og tjenlig til belæring og forbedring", for så vidt den historiske fremstilling viser, at den enkelte ikke kan give naturen eller "forsynet" skylden for det onde, men må anerkende "de fortidige hændelser, som var de udført af ham selv" (s. 91). Det enkelte fornuftsvæsen må således tilskrive sig selv "skylden for alle de onder, der udspringer af fornuftens misbrug" (s. 91). Kants historiefremstilling viser, ifølge filosofen selv, hvordan der grundlæggende må være tilfredshed med menneskehedens fremskridt, der gradvist bevæger sig fra det dårligere til det bedre.

"Genoptagelse af spørgsmålet: Om den menneskelige slægt er i stadig fremadskriden mod det bedre?", som er det andet afsnit af Kants *Fakulteternes strid*, er det sidste historiefilosofiske skrift i samlingen. Det omhandler spørgsmålet om en "forudsigende historie" om den kommende tid med henblik på at vurdere, om menneskeheden skrider fremad mod det bedre. Det historiefilosofiske spørgsmål er igen muligheden for en apriorisk historiefremstilling, der ifølge Kant er mulig for så vidt, at "den, der spår, selv *frembringer* og foranstalter de begivenheder, han på forhånd forkynder" (s. 103). Kant optegner tre muligheder for forudsigelsen: at historien er i kontinuerlig tilbagegang, i fremgang, eller i en stillestående vekslen mellem opstigen og tilbagefald. Den endelige dom vedrørende disse tre muligheder kan ikke afgøres med apriorisk sikkerhed for så vidt historien er erfaringsbaseret. Men Kant fremskriver Den Franske Revolution som en begivenhed, der samtidig er et "historisk tegn" for en moralsk tendens i menneskeheden som sådan.

Ud over disse fire skrifter inkluderer antologien også et uddrag af *Kritik af dømmekraften*, der blandt andet belyser, hvordan Kant forstår menneskets

bestemmelse som naturens sidste formål som betinget af menneskets egen forståelse af dets bestemmelse og dets vilje til at *give sig selv* denne formålsrettethed i historien. Kants historiefilosofiske skrifter, der tager deres udgangspunkt i hans generelle kritiske projekt, men som samtidig forholder sig til mennesket som et *historisk* fornuftsvæsen, er interessante i deres manifestation af spørgsmålet om forholdet mellem det aprioriske og det aposterioriske. For en læser, der ønsker at undersøge Kants historiefilosofiske tanker (på dansk), er denne antologi uundværlig. Boghåndværksmæssigt er den i øvrigt fornemt og solidt grafisk formet og fremstillet til vedvarende og tilbagevendende brug i en hardbackudgave med grønne inderflapper og store sider, der indbyder til både langsomlæsning og noteskrivning i den brede margin (hvis man er læsertypen, der holder af at skrive noter i sine bøger).

I en eventuel tredje udgave kunne man eventuelt også inkludere de løse blade fra det af Kant ikkefærdiggjorte skrift "Welches sind die wirklichen Fortschritte, die die Metaphysik seit Leibnizens und Wolf's Zeiten in Deutschland gemacht hat?" (1804), der har haft en ikke uvæsentlig indflydelse på den moderne historiefilosofiske tænkning. Hele dette skrift fra 1804 er udgivet under titlen *Metafysikkens fremskridt* (Det lille forlag, 2004). Men det kunne give et interessant perspektiv på Kants historiefilosofiske essays at tilføje noterne fra de løse blade som et appendiks til antologien *Oplysning, historie, fremskridt*. I disse noter opstiller Kant således spørgsmålet og muligheden for en "filosofisk arkæologi", der skulle kunne optegne et skema *a priori* for filosofihistorien vedrørende mulighedsbetingelserne for, hvad der skulle kunne ske i denne historie. Noter som den franske tænker Michel Foucault henviste til i et interview vedrørende spørgsmålet om den "arkæologiske" metode. Således har Kants historiefilosofiske skrifter ikke alene historisk interesse, men tilbyder til stadighed i dag en mulighed for at overveje spørgsmålet om forholdet mellem filosofi og historie, relationen mellem *a priori* tænkning og empirisk erfaring samt muligheden for en moderne apriorisk historieskrivning og dens formål i vores tid.

Menneskerettigheder - den retsløses ret?

Hannah Arendt

De retsløse og de ydmygede - Essays om flygtninge og statsløshed

Informations Forlag, 2017

160 sider

Kr. 199,-

v/ Aalborgs læsekreds for politisk filosofi

Indledning

Ifølge online boghandelen Saxo præsenterer *De retsløse og de ydmygede* en tidsløs fortælling om at være flygtning, som dermed i høj grad er relevant i forhold til vores tids flygtningekrise. I Aalborgs læsekreds for politisk filosofi mener vi ligeledes, at denne samling af tekster, om ikke blot livet som flygtning, men også om jødisk identitet, statsløshed og nationalstaternes tilstand som gennemgående temaer, er yderst relevante i dag. Men det skyldes ikke så meget 'tidsløshed', som snarere det modsatte; at teksterne er mættede af deres tid - mættede af personlige fortællinger, historiske referencer og samtidsanalyser, som på én gang synes dybt fremmede og alligevel ret genkendelige. Den internationalt anerkendte forsker i flygtningestudier, Thomas Gammeltoft-Hansen, hjælper læseren med at bygge visse broer over tid og historie i forordet, men Arendts tekster er reservoirer af idéer og pointér, som enhver læser kan finde nye forbindelseslinjer til nutiden med. I følgende anmeldelse vil vi først og fremmest drage filosofiske elementer op af disse reservoirer, men vi anerkender samtidig, at værket indeholder især samfundsvidenskabelige, litterære og historiske perspektiver, som også fortjener at blive vurderet og aktualiseret.

Overordnet struktur og hovedpointer

De retsløse og de ydmygede består af tre udvalgte tekster skrevet i årene 1943-51. Mens de to første essays "Vi flygtninge" (1943) og "De retsløse og de ydmygede" (1944) blev bragt henholdsvis i tidsskriftet *The Menorah Journal* og emigrantavisen *Aufbau*, er det tredje "Nationalstatens forfald og enden på menneskets rettigheder" et kapitel fra det større værk *Totalitarismens oprindelse* (1951). De er valgt af Informations Forlag ud fra fælles tematikker

om retsløshed og statsløshed på trods af, at de oprindeligt er skrevet til forskellige slags publikum og dermed i forskellige litterære genrer. For den samlede læseoplevelse giver det på den ene side forskellige vinkler på det samme tema og dermed et mere nuanceret helhedsindtryk, men på den anden side indføres læseren ikke ordentligt i teksternes respektive kontekster og særlige genrer eller karakterer. Forordet af Thomas Gammeltoft-Hansen kunne med fordel have indeholdt en sådan indføring i de udvalgte essays - eller hvert enkelt essay kunne besidde sin egen introduktion. Imidlertid fokuserer forordet i stedet på den nutidige relevans af disse essays frem for at introducere til selve Arendts forfatterskab. Dette peger på, at bogen synes at være tiltænkt den nutidige politiske debat mere end et publikum med interesse i Arendts politisk-filosofiske tænkning samt den historiske sammenhæng.

Midt under Anden Verdenskrig, Holocaust og en hidtil uset flygtningekrise verden over, skrev Hannah Arendt i "Vi Flygtninge" (1943) - med særlig brug af et 1. person flertal, et kollektivt 'vi' - om jødisk identitet og selvforståelse. I en særligt skarp og nærgående tone berettes der om livet som jøde i en krisetid. Efter krigens og flugtens rædsler venter der et presserende dilemma med valget mellem den jødiske identitet og den nationale assimilation for jøder i eksil. Der følger en beundringsværdig "optimisme" om fremtiden af det at vælge den nye nation til og starte på en frisk som eksempelvis franskmand eller amerikaner - men optimismen fortrænger også, hvilket folk man tilhører og den nød, som andre jøder befinder sig i. Lige så hurtigt som der glemmes, lige så hurtigt vender fortidens spøgelse tilbage, hvilket for nogle resulterer i psykiske sammenbrud og i sidste ende selvmord. Gennem essayets fortællinger om dybt isolerede og enormt pressede jøder synes Arendt også at fremskrive og insistere på en særlig form for identitet. En identitet, som ikke længere er deskriptivt forankret i rettigheder og national sikkerhed men snarere i selve tekstens performative 'vi' og i dét at være frataget rettigheder og sikkerhed - at være en retsløs flygtning.

Essayet "De retsløse og de ydmygede" (1944) har, trods sin meget beskedne længde på seks sider, givet navn til titlen på selve værket. Selvom essayet er klart den korteste tekst af de tre inkluderet i samlingen, leverer Arendt alligevel en skarp fremstilling af flygtninge og jødernes situation under Anden Verdenskrig. Teksten er i høj grad en kritisk analyse af de statsløses retsstilling

rundt om i Europa samt en kritik af, hvordan internationale konferencer og forhandlinger håndterer det store antal af flygtende jøder. Arendt skriver, at de fleste forsøg på internationalt samarbejde enten negligerer flygtningenes eksistens eller også omdirigerer diskussionen til at handle om, hvordan flygtningene kan blive deporteret. Arendts kritik er især møntet på nationalstaternes 'gamle system', hvilket hun mener komplicerer en integration og accept af de flygtende, da nationalstaterne ikke er rustet til at modtage og optage så store menneskemængder. Endelig mener hun, at flygtningeproblemet egentlig er mere eller mindre uløseligt, fordi nationalstaterne er bygget op omkring homogene folkeslag, hvilket betyder, at så mange fremmede umuligt kan indpasses i denne form for system.

Den tredje, sidste og absolut længste tekst i essaysamlingen, "Nationalstatens forfald og enden på menneskets rettigheder" adskiller sig fra de to andre tekster ved, at det - som sagt - er en del af et større værk, nemlig Hannah Arendts *Totalitarismens Oprindelse* (1951). Efter at have beskrevet hvordan tiden efter Første Verdenskrig var karakteriseret ved et 'vagt men gennemtrængende had', kommer menneskerettighederne for alvor i fokus. Arendt angriber den manglende anerkendelse af flygtninges status og kalder det et fuldstændig nyt element af opløsning og en slags 'faktuel propaganda' for, at menneskerettighederne reelt set ikke eksisterer. Dette i en tid, hvor der paradoksalt nok er mest brug for respekt for dem. Meget af teksten udfolder derefter en diskussion af den historisk unikke situation for de nationale mindretal og de tilhørende 'minoritetstraktater', der skulle sikre minoriteters rettigheder i nydannede nationalstater i eksempelvis Østeuropa. I den forbindelse reflekteres der også over organiseringen af mindretal i Mellemløstidens og nationalstaternes store fokus på assimilation.

Arendt udfolder alt i alt en slående kritik af særligt manglen på implementering af menneskerettighederne for flygtninge. Når først mennesker er fordrevet fra deres land og derfor ikke besidder borgerrettigheder i det land, som de ankommer til, er der ingen praktisk sikring af menneskerettighederne for de fordrevne. Menneskerettighedernes forsvarere var derudover, ifølge Arendt, ofte marginelle personer med ingen praktisk plan og en besynderlig retorik, der mest af alt mindede om dyrebekyttelsesorganisationers forsvar for dyrs rettigheder. Dermed kritiserer Arendt grundlæggende menneske-

rettighederne for blot at omhandle den 'abstrakte nøgenhed' i at være menneske, hvilket ifølge hende ikke er et relevant fokus i forhold til menneskers plads, udfoldelse og ret i politiske fællesskaber.

Filosofiske tematikker på tværs

I bogen trækker Arendt os gennem en række filosofiske problemstillinger såsom identitet, samfund og frihed. Disse diskuteres dog ikke direkte men skinner tydeligt igennem i Arendts udlægning af retsløshed og statsløshed. Det er på denne måde ikke en bog *om filosofi* men en *filosofisk bog*. Arendt skriver ikke for at indpasse teksterne i en bestemt filosofihistorisk 'kanon' men betragter snarere samtidens særlige tilstand med sit filosofiske blik.

Identitetsproblemet er et tværgående tema gennem bogen. Hvad vil det sige at være flygtning? Er det en specifik og særegen form for identitet eller mangel på identitet? Eller er det måske en mere 'almenmenneskelig erfaring'? Uanset er det at være flygtning en ekstrem position, som muligvis sætter selve vores nationale identitet og sammenhold på prøve. Dette er noget, som også ses tydeligt i dag. Arendts betragtning af de nationale folkefærds møde med den statsløse jøde i den umiddelbare efterkrigstid vækker nemlig genklang i forhold til den generelle og nutidige retorik i og mellem EU-staternes indvandringspolitiske holdninger. Det vækker genklang at høre den nationalistiske interesse overfor de statsløses rodløshed - og følgelig ser vi interne stridigheder om, hvad den nationale identitet egentlig er.

Arendt udforsker gennem det jødiske folkefærd - som hun betegner 'minoritet par excellence'; en gruppe hvis identitet altid er i spænding mellem det at være jøde og samtidig at være borger i en nationalstat - det politiske filosofiske spørgsmål omkring et samfunds 'sociale substans'. Er homogenitet et nødvendigt grundlag for en nationalstat, eller rummer samfundet muligheden for 'det multikulturelle'? Er nationalstaternes ekskludering af især jøderne ikke bare én måde at opretholde eller forsvare homogenitet men samtidig selve grundlaget for, hvad vi forstår som 'homogenitet'? Mens Europa i disse år synes at være ramt af en ny flygtningestrøm, opstår der (som intern refleksion over den nationalistiske retorik) konflikter rettet mod enhver forstyrrelse af den ellers så gængse identitetsmæssige selvforståelse. Hvad enten vi ser den i en minoritets kamp mod egen regering (eksempelvis den catalanske kamp for

selvstændighed fra den spanske regering) eller den yderligere statslige protektionisme imod internationale fællesskaber (som eksempelvis Brexit). Ethvert tegn på anfægtelse af national selvforståelse gennem statslig autonomi, eller ekstern indflydelse af kulturel national identitet, bliver enten holdt i udstrakt arm eller direkte angrebet.

Det er svært at være velkommen i et selskab, der selv er usikkert på, hvem det er. Man kan sågar sige, at selskabet forsøger "at lukke dørene", mens der diskuteres, hvilket selskab det er, og hvad "de nye" skal tillære og forstå ved indgang i selskabet. Den store integrationsdebat står på og er ufyldstgjort, alt imens flygtningestrømmen ikke lader sig vente. Arendt tilbringer en rum tid ved problematikken om dét, at indvanderne dengang på én og samme tid ønskede at assimilere sig og samtidig tog en identitetsmæssig "arv" med sig. Et 'savn' af en slags - og hvem kan klandre denne ambivalente position for noget som helst, når den nyassimilerede nationale identitet selv er blevet skrøbelig og usikker i den pludselige og massive tilstedeværelse af indvandring?

Arendts kritik af menneskerettighederne, som synes at mangle, netop når der er brug for dem, fremstiller tydeligt det filosofiske problem omkring negative eller formelle rettigheder. Menneskerettigheder eksisterer, ifølge Arendt, kun negativt. I det øjeblik borgerrettighederne forsvinder, og der således ikke er andet at falde tilbage på end menneskerettighederne, viser disse sig også at forsvinde. Der er for Arendt kun reelt de rettigheder der sikres af nationalstater. Da der ikke findes nogen overstatslig garant for menneskerettighederne, er disse rettigheder tomme og uvirkelige. Konsekvensen bliver, at denne form for rettigheder kun gælder for folk, som de facto er retsløse. Da disse rettigheder ikke er koblet til nogen form for social identitet, er de, som tidligere nævnt, ikke langt fra at ligne dyrerettigheder; mennesket uden nogen anden identitet, end det at være menneske, reduceres til at være et 'menneskeligt dyr'. Menneskerettighederne er dog sidenhen blevet yderligere institutionaliseret og stadfæstet gennem domstole og konventioner, hvilket har gjort menneskerettighederne betydeligt mere signifikante - om de ligner dyrerettigheder eller ej. Lige præcis på grund af denne stærkere signifikans af menneskerettighederne er debatten om dem stadig relevant.

Afslutningsvis kan man sige, at selvom samtiden for forfattelsen af de tre tekster i *De retsløse og de ydmygede* spiller en stor rolle i værket, betyder det ikke, at teksterne er forældede i dag. Så længe tematikkerne om flygtninge, statsløshed og diskussionen om nationalstatens formål og eksistens er relevant, så længe vil man kunne mene, at disse tre essays også er. I vores tid med flygtningekrise på den ene side og globalisering på den anden, ser vi i endnu højere grad relevansen af den diskussion, som bringes ind i nutiden med disse tekster.

Spekulativ realisme – En introduktion

Jonas Andreasen Lysgaard, Kristoffer Lolk Fjeldsted og Martin Hauberg-Lund

Spekulativ realisme – En introduktion

Nyt fra samfundsvidenskaberne, 2017

165 sider

Kr. 199,-

v/ Malthe Strandby Nielsen, cand. phil.

Spekulativ realisme – En introduktion er en introduktion til spekulativ realisme. Bogen udkom i 2017 på forlaget Nyt fra samfundsvidenskaberne. Den har tre forfattere; Jonas Andreasen Lysgaard, Kristoffer Lolk Fjeldsted og Martin Hauberg-Lund. Det er ikke angivet, hvem der har skrevet hvad. Det må have været vanskeligt at homogenisere tre forskellige forfatters skrivelstil, hvilket er lykkedes nogenlunde, men man mærker skrivelstilen skifter undervejs. Længden er kort og passende for en introduktion. Formålet er at give læseren et indtryk af den spekulative realisme. Man finder løbende litteraturhenvisninger, der peger læseren videre til *det store derude*, de mange tekster og blogs i den spekulative realismes univers.

Spekulativ realisme er en nutidig filosofisk "retning" med 2007 som officielt fødselsår. De centrale skikkelser er den Cairo-baserede amerikanske filosof Graham Harman og den franske filosof Quentin Meillassoux; hertil kommer et uoverskueligt antal andre filosoffer. Retning er i anførselstegn, da spekulativ realisme måske bedre betegnes som "paraplybetegnelse", som forfatterne gør

opmærksom på (s. 14). Filosofisk set går enigheden på benægtelse af verdens subjektafhængighed, det vil sige filosofisk realisme, og opgør med anti-realistisk filosofi siden Kant. Hertil kommer en metafysik tilgang til filosofien, hvor man ikke opholder sig længe ved epistemologiske problemer, mangel på interesse for "akademiske" spidsfindigheder, som kommentering til og fortolkning af Store Tænkere, trolley-problem, og diskussioner om vand på jord. Mange i bevægelsen ser positivt på moderne popkultur. Eksempelvis har Harman kaldt horrorforfatteren H. P. Lovecraft deres Hölderlin (for eksempel i *Collapse IV*, 2008: 336), og den franske spekulative realist Tristan Garcia har skrevet om Marvel-superhelten Dr. Strange (artikel i artikelsamlingen *Vies et morts des super-héros*, Paris 2016). Mange er aktive bloggere. (Der er en glimrende liste over relevante blogs på side 164.) De forskellige realismer er meget forskellige; Hamilton Grant ser realiteten som en formløs urgrund, Hamann som objekter. Tematikken skifter: mening(sløshed) og nihilisme behandles eksempelvis af Ray Brassier og Eugene Thacker, men er fraværende hos andre.

Tre kapitler i bogen (3-5) handler om specifikke filosoffer. Tre kapitler i bogen (1-2, 6) er generel information, baggrund og fremtidsperspektiver. Kapitlerne om de enkelte filosoffer er bedst; de generelle kapitler indeholder flere fejl, og forfalder også til noget overfladiske sammenligninger mellem forskellige filosofers ideer.

Kapitel 1 "Introduktion" er glimrende. Det er en kort og præcis beskrivelse af bevægelsen. Kapitel 2 omhandler "De idehistoriske vækstbetingelser for spekulativ realisme". Det er meget overordnet om filosofisk realisme, helt tilbage til Thales, over Descartes, Spinoza, og frem til de forskellige anti-realismer fra det 20. århundrede: poststrukturalisme, sproglig vending og fænomenologi. De umiddelbart vigtige inspirationskilder forbigås, for eksempel Gilles Deleuze, Bruno Latour, Francois LaRuelle og Alphonso Lingis (fra sidstnævnte stammer udtrykket "the carpentry of things" og hans niveauteori spiller en rolle for Harman). Om Latour siges det eksempelvis blot, at den spekulative realisme taler "i forlængelse" af ham (s. 12). Hvori denne forlængelse består, får vi intet svar på. At de omtalte personer mangler her, hjem søger resten af bogen, for da de jo er vigtige dukker de alligevel op her og der. Det sker eksempelvis med Bruno Latour på side 102, hvor man nævner

Levy Bryants begreb om latourlitanier; det vil sige at opstille lister over det værende, med det formål at vise, at intet værende kan reduceres til noget andet værende, hvilket Bogost kalder ontografi. Det er pudsigt, at man nævner latourlitanier, men ikke fortæller meget mere om Latour end, at han er en fransk sociolog og filosof. Det samme gælder Deleuze, der nævnes i kapitlet om Levy Bryant (s. 90), men som burde være flyttet til kapitel 2. Da det trods alt er en bevægelse, hvis umiddelbare fortid har rødder i mindre kendte og derfor nævneværdige nyere filosoffer, er det vel mere væsentligt at oplyse om dem end at trække trådene helt tilbage til 500 år før Kristus.

Det engelske tidsskrift *Collapse*, der blander filosofi, litteratur og kunst, burde også være nævnt her, da det generelt anses for at være stærkt medvirkende til at de spekulative realister "fandt hinanden". Der skrives ganske vist på side 21, at forfatterne langt fra afdækker hele bevægelsen, men læseren burde alligevel være blevet bedre serviceret.

De enkelte filosoffer

Kapitel 3 til 5, der beskæftiger sig med specifikke filosoffer, er bogens kerne. Der er afsat selvstændige afsnit til Meillassoux, Harman, Levy Bryant, Ian Bogost, Ray Brassier og Eugene Thacker. At starte med Meillassoux er helt rigtigt, da hans ideer fra *Après la finitude* (2007), korrelationisme, hyperkaos og *det store udenfor* er almindeligt accepterede indenfor bevægelsen. Korrelationismebegrebet yder flere funktioner i bogen: Som gennemgang af Meillassoux, som forklaring på, hvad bevægelsen generelt set vil gøre op med, og som fortolkningsnøgle til den spekulative realismes syn på filosofihistorien. Derfor kunne man med fordel have placeret Meillassoux' udlægning af filosofihistorien (s. 44-47) i kapitel 2 og have samlet det filosofihistoriske i et kapitel.

Korrelationisme er den spekulative realismes fjende. Den menes at være fremsat af Immanuel Kant og sidenhen have været altdominerende. Dens tese er: Væren er korrelation – en forbindelse mellem subjekt og objekt – og uden denne forbindelse findes hverken det ene eller det andet. Dette betyder også, "at tænkningen har påført sig selv et radikalt forbud mod at tænke det objektive uden samtidig at afstemme denne tænkning efter det subjekt, som afstedkommer tænkningen." (s. 42). Dette citat illustrerer også bogens til tider besynderlige sprog; hvorfor ikke skrive "subjektet, der tænker" i stedet for at

skrive, at det "afstedkommer tænkning"? Der er mange eksempler på den slags sætninger, især i Brassier-kapitlet. (Eksempelvis på s. 113: "Brassiers projekt tænkes dog på mange måder i forlængelse af Meillasoux og deler opgøret med korrelatonismen." Tænkes af hvem? Og hvad betyder det "at tænke et projekt"? Anmelderen tænker, at der blot burde have stået eksempelvis "er en forlængelse af Meillassoux' filosofi, og deler hermed opgøret mod korrelationismen.") I Kapitel 6 fremsætter forfatterne en pudsigt tese om korrelationismen. Da den stammer fra Kant, og ifølge forfatterne ender med at "Naturen bragtes således til at fremtræde som menneskets uendelige naturreservoir." (s. 144) gøres Kant gøres hermed til naturdestruktionens *Godfather*. Mange kan med rette være fornærmede over, at Kant løber med palmerne som natur-tyrannis-indstifter, for eksempel forfatteren til 1. Mosebog (1:28) "Og Gud ... sagde til dem: "Bliv frugtbare og talrige, opfyld jorden og underlæg jer den; hersk over havets fisk, himlens fugle alle dyr, der rører sig på jorden!".

Det store udenfor er Meillasoux' betegnelse for den subjekt-uafhængige verden; *hyperkaos* er hans meget originale svar på induktionsproblemer, nemlig at induktion ikke virker, fordi verden er kaotisk; den er så kaotisk, at den ikke en gang altid opfører sig som et kaos, men virker som om den følger lovmæssigheder; derfor udtrykket *hyperkaos*. Under diskussion af kritisk rationalisme i kapitel 6 optræder en overvejelse (s. 142) om, hvorledes Poppers videnskabsfilosofi ville relatere sig til Meillassoux' filosofi; forfatterne formoder en modsætning. Da Popper jo tror på falsificerbare og ubeviselige videnskabelige teorier, og Meillasoux på at verden kan beskrives korrekt med matematik, må de være uenige. Anmelderen er uenig. Meillasoux omfavner – som Popper – Humes afvisning af induktion, så det giver liden mening, at Meillassoux skulle mene, at videnskabelige teorier kan begrundes induktivt, som forfatterne synes at antage. Og Meillassoux skriver om metafysik, ikke videnskabsteori; hvordan man rent empirisk kommer fra teoriafhængige observationer, eksperimenter, gennem Duhem-Quine problem og så videre og frem til en videnskabelig begrundelse af for eksempel dateringen af livets opståen til for 3-3,5 milliarder år siden er uden for hans emne. Der er ingen videnskabsteori i Meillassoux's *Après la finitude*. Han hævder blot *muligheden*, at matematik *kan* beskrive verden korrekt, hvilket Popper jo er helt enig i. (Se også Ray Brassiers diskussion af Meillassoux/Popper i *Nihil Unbound*, 2007:

247-248, note 20 til kapitel 3., hvilken forfatterne tilsyneladende ikke har bemærket.)

Der fortsættes med Harman, Levi Bryant og Ian Bogost. Der er et glimrende afsnit om Harman og dennes objektorienterede ontologi, der "udelukkende beskæftiger sig med objekter" (s. 68) og opfatter objekt-objekt relationer som "... mere basale og grundlæggende ..." (s. 68).

Gennemgangen trækker lidt vel meget på hans korte *The Quadruple Object* (2011). Harman har udgivet 16 monografier, og man savner en oversigt over dem, således at læseren kunne komme hurtigere frem til de udgivelser, der måtte interessere. I kapitel 6 anvender forfatterne Harmans filosofi til at tolke det fejlslagne økologiske eksperiment *Biosphere 2* (s. 150), hvor man forsøgte at skabe et autonomt økologisk system, i form af et stort hermetisk aflukket drivhus i Nevada, beboet af menneskelige frivillige forsøgspersoner. Steve Bannon var involveret, og det gik grueligt galt på mange måder. Det viser sig her, at forfatterne misforstår Harmans filosofi, når de vil anvende den. De mener, at man ud fra Harmans filosofi kan begrunde ontologisk, at den slags eksperimenter altid vil have samme udfald. "Et bundt er ikke et bundt af kvaliteter, hvorfor en ting ikke lader sig reproducere ved simpelthen at duplikere alle dens kvaliteter og bundte dem sammen", og derfor siges det at: "Med Harman ville vi have forudset, at et sådant økologisk megalomant forsøg på rekonstruktion af Jordens naturlige kompleksitet var dømt til at slå fejl." (s. 150) Et mislykket eksperiment beviser nu ikke meget andet end "prøv igen"; den første flyvemaskine var ikke en Airbus A380 med plads til 853 passagerer. Formålet med *Biosphere 2* var ej heller at "kopiere" Jorden, det ville vel være selv Steve Bannon for meget, men at duplikere nogle få af dens uendelige antal kvaliteter. Endvidere følger det ikke af Harmans filosofi, at "Der findes ikke en planet b." (s. 151). Ifølge Harman findes der vel intet b af *noget*, da alle objekter er lige unikke i den flade ontologi: "alle objekter ... er lige meget objekter, om end de adskiller dig fra hinanden, i kraft af at de er virkelige på forskellige måder og i forskellige grader." (s. 67) Jorden er unik, men ikke *mere* unik end en plastikfigur af Spiderman. Og både jord og Spiderman er lige tilbagetrukne; vores forhold til jorden og Spidermanfiguren er ens, vi er ikke mere essentielt forbundne med jorden end med Spidermanfiguren, exoplaneten Proxima Centauri b, Kongeegen eller Storebæltsbroen (dette var en

latour-litani. Det er derfor ikke mere ontologisk problematisk at skabe en Jord b end en ny Spidermanfigur ifølge Harman. At Harman misforstås af forfatterne på dette sted, bør gøre læseren skeptisk.

Gennemgangen af Bryants samfundsteorier (s. 94-97) er god og velvalgt; her illustreres den spekulative realismes teoripotentiale; at man ingenlunde er begrænset til teoretisk filosofi, metafysik og erkendelsesteori, men at praktisk filosofi også vil kunne modtage nye impulser. Manuel DeLanda burde også have været nævnt, da hans samfundsteori har lighedspunkter med Bryants.

Kapitel 5 om *Filosofisk Pessimisme* gennemgår Ray Brassier og Eugene Thacker, der har foretaget en meget interessant analyse af mening, pessimisme og horror. Brassiers grundide er, at vi ikke skal have *mindre* nihilisme, men *mere*. Kapitlet slår ned på de væsentligste ting: Brassiers tanke, at nihilismen overvindes ved at radikalisere den maksimalt, og Thackers tre verdener (s. 124 – 125): for-os (den daglige livsverden), i-sig-selv (verden som beskrevet af naturvidenskaben) og uden-os (et grænsebegræb, der tillader os at begribe i-sig-selv, og som er beslægtet med Meillasoux' *det store derude*). Thacker mener horrorgenren er et forsøg på at nærme sig uden-os. Under diskussionen af dette (s. 127-132) nævnes desværre hverken *Collapse Vol. IV: Concept Horror* (2008) eller Harmans horror-bog om Lovecraft (*Weird Realism: Lovecraft and Philosophy*, 2012). Medtagelsen af det godt oversatte foruroligende digt *Sorte tentakuløse tomrum subharmoniske mumlen* (s. 130) er rigtigt godt, men det burde være nævnt, at forfatteren er anonym, og at digtet er opstået i cyberspace. Sprogkvaliteten og overblikket mindskes, for eksempel bruges der unødvendig plads på at *namedroppe* Kierkegaard og andre *old boys*, mens Francois LaRuelle, der er vigtig for Brassier, forbigås. *Ismer* bruges meget løst, det påstås at Kierkegaard er nihilist (s. 115), Brassier kaldes henholdsvis neonihilist (s. 123), nihilist (s. 154), pessimist (kapiteltitlen) og Brassier/Thacker for "en form for 'neoeksistentialister'..." (s. 111).

Dette afslutter gennemgangen af spekulative realister: Iain Hamilton Grant får ikke mere, end at hans navn nævnes, og som en af de fire *founding fathers* burde han have fået mere plads end Arne Næss og Epikur.

Kapitel 6 "Videnskabsteoretiske perspektiver" undersøger den spekulative realismes forhold til tre andre ismer: kritisk rationalisme, konstruktivisme og poststrukturalisme. Da kapitlet indeholder tidligere nævnte misforståelser, skal det læses med en skepsis.

Bogen i sin helhed

Bogens opsætning er ikke blot meget flot og vellykket, men har præcist ramt den spekulative realismes grafiske udtryk (fra eksempelvis det ikke-nævnte tidsskrift *Collapse*), og må have krævet meget arbejde. Der er helsides billeder med *nerve* af filosofferne, lækre halvpages *interludes* (eksempelvis side 63), og et billede af Jay-Z og Beyonce (side 154). Brassier-billedet (s. 112) ville sågar fungere som forside til en horrorbog – meget passende for en tænker, der er en af inspirationskilderne til HBO-Serien *True Detective* fra 2014. Det grafiske udtrykker i sig selv flere pointer, for eksempel den universitetskritik, at: "Der er med andre ord brug for udbredelsen af selve den ånd, som også animerer den spekulative realisme..." (s. 153). Mere kan man ikke forlange af opsætning og grafik.

Man ærgres som læser og anmelder over nogle af dispositionerne. At man eksempelvis angiver de nævnte personers leveår, spilder plads og gør tekstbilledet forvirrende. Oplysningerne kunne med fordel være placeret i et personregister. Anmelderens mening er, at der indenfor sidetallet havde været plads til de udeladte ting, og hvis der er plads til ni linjer om Epikur og Lukretius (s. 27-28) er der også plads til Iain Hamilton Grant, Timothy Mortons hyperobjekter og Alphonso Lingis. En mere bred palet af spekulativ realisme ville have lettet læserens vej ud i universet.

Det er godt at bogen eksisterer, til trods for dens mangler. Det er første udgivelse på dansk om spekulativ realisme. Skrivestilen gør, at den er nemt læst, og den er skrevet i en underholdende stil, hvor man undgår længere udredninger. Bogen vil fungere godt for en læser, der er interesseret i at få en hurtig introduktion til, hvad spekulativ realisme er, hvis den læses som et udvidet blogindlæg, en *teaser*, hvis man ikke tager de enkelte informationer for at være den fulde sandhed, men tager bogen som et udgangspunkt for egentlige undersøgelser.

Michel de Montaignes filosofiske livskunst i sommerformat

Antoine Compagnon

En sommer med Montaigne

Kristeligt Dagblads Forlag, 2015

221 sider

Kr. 199,95

v/ Anders Dræby

Kristeligt Dagblads Forlag har udgivet en udmærket oversættelse af Antoine Compagnons introduktion til Michel de Montaignes livsfilosofi. Bogen egner sig fint som en introduktion til nye læsere.

En sær snegl

Den franske renæssancefilosof Michel de Montaigne har ellers aldrig været særlig populær inden for vor tids universitetsfilosofi. Det skyldes både karakteren af Montaignes forfatterskab og hans filosofiske projekt. Montaignes forfatterskab består nemlig af en mangfoldighed af essays, der sætter fokus på spørgsmålet om, hvordan man skal leve sit liv, for at det bliver et godt liv. Det indebærer ikke alene, at Montaignes forfatterskab mangler den systematik, som den moderne universitetsfilosofi forfægter. I modsætning til universitetsfilosofien handler Montaignes filosofi også om det virkelige liv og er derfor andet og mere end bare akademisk teori.

De senere år har Montaignes filosofi dog fået en forøget opmærksomhed. Den opmærksomhed kom ikke mindst til udtryk med Sarah Bakewells udmærkede udgivelse af *How to live. A life of Montaigne in one question and twenty attempts at an answer* fra 2011. Bakewells bog skriver sig ind i den aktuelle bestræbelse på at føre filosofien tilbage til rødderne, der finder sted over det meste af den vestlige verden. En bestræbelse, der dog især finder sted uden for det moderne forskningsuniversitet, og som derfor ikke har haft noget gennemslag her.

I Danmark har Gyldendal med jævne mellemrum genudgivet en dansk oversættelse af Montaignes Essays. Der er tale om en diger sag på tre tykke bind, så nye læsere kan netop have gavn af en kortfattet introduktion. I Danmark har Bjørn Bredal desuden stået for at skrive nogle udmærkede introduktioner til Montaigne. Det drejer sig senest om *Et renæssancemenneske - Michel de Montaigne* fra 2005.

107 essays

Montaignes skrivestil er blevet kendt inden for litteraturhistorien, fordi han opfinder essay-genren. Hans filosofiske forfatterskab består således af 107 korte eller længere essays, der ikke har noget gennemgående argument eller nogen gennemgående tese. De mange essays kredser derimod netop om selve spørgsmålet om, hvordan man skal leve sit liv, for at det bliver et godt liv. Selve formen er inspireret af hellenismens og Romerrigets skepticisme, der forstod filosofien som en vedvarende undersøgelse. At leve et filosofisk liv bestod med andre ord i at leve i en konstant undersøgelse af overbevisninger og fordomme.

De 107 essays er således undersøgelser, der hver især afprøver nogle umiddelbart selvfølgelige antagelser om livet. Samtidig kredser de mange undersøgelser netop om Montaignes eget liv, og på den måde bidrager de til at give et portræt af den franske renæssancefilosof.

Montaignes grundtanke er, at portrættet af ham selv kan virke som et spejl for læseren. Der er nemlig noget almenmenneskeligt på spil i Montaignes liv, som læseren vil kunne se sig selv i. Ganske interessant får Montaigne med sine 107 essays fremstillet et billede af selvet som foranderligt. Vi ser altså kimen til den moderne opfattelse af mennesket, hvor det menes, at vi forandrer os igennem livet og kan være flere personer på én gang. Dermed bliver rejsen også et særligt omdrejningspunkt for forståelsen af menneskelivet. Rejsen er nyttig, fordi den konfronterer os selv med nye sider af livet og gør os i stand til at møde nye livsformer.

Renæssancefilosofi

Når Montaigne netop kan betragtes som renæssancefilosof, skyldes det hans afstandtagen til Middelalderens dogmatiske livssyn. Her ligger han for så vidt på linje med Martin Luther og andre samtidige, der tog afstand fra fortidens

fundamentalistiske religion. Ligesom at Luther gjorde op med munkevæsnet, gør Montaigne op med Skolastikken og idealet om den åndelige perfektion. At være menneske er at være uperfekt, og livet handler om at nyde øjeblikket og være til stede. Her ser vi, hvordan Montaigne netop er involveret i en genfødsel af Hellenismens og Romerrigets livs- og menneskesyn. Ud over Antikkens skepticisme spørger også epikuræismen og stoicismen i Montaignes skrifter. Det handler om kunsten at leve det gode liv som et frit og uafhængigt menneske.

Dermed befinder Montaigne sig dog også milevidt fra Luther. For mens Luther forstod mennesket som helt igennem syndigt af natur, lægger Montaigne vægt på en lang mere let og fri livsform. Montaigne var da også katolik, selv om hans religiøse overbevisninger kun sporadisk stikker snuden frem i hans essays. Fokus er nemlig det menneskelige, humanitas. Til gengæld skriver Montaigne under indtryk fra borgerkrigen mellem protestanter og katolikker. Hans selverklærede mål er at undersøge, hvordan man kan leve i fred midt i en krigstid.

At filosofere er at lære at dø

De mange essays dækker et væld af livsnære emner fra rejse og fred til pædagogik og opdragelse. Montaigne genoptager ikke mindst Antikkens forståelse af filosofien som kunsten at dø. Denne forståelse rækker helt tilbage til de tidligste græske filosoffer, og den får ikke mindst et centralt udtryk hos Cicero. Det interessante ved Montaignes essays er, at de repræsenterer en form for udvikling i renæssancefilosoffens syn på døden.

I det kendte essay *At filosofere er at lære at dø*, genfinder vi antikkens konfrontation med døden. Mennesket må se sin egen død i øjnene og derefter give slip på den. Senere ændrer Montaigne imidlertid dette syn på filosofien som en døds Kunst. Han har set, hvordan bønderne resignerer over for krig og død. Derfor når han til den konklusion, at den bedste forberedelse til døden er ligegyldigheden.

Livsfilosofi i en ny tidsalder

Compagnons lille introduktion til Montaigne glimrer på flere måder. Vel får man ikke dybden med i renæssancehumanistens filosofi i denne korte bog. Men til gengæld er bogen særdeles letlæst. Bogens fyrré kapitler er da også holdt som små radioforedrag. Desuden formår Compagnon at bevare

Montaignes egen stil. De fyrrer kapitler kan nemlig læses som fyrrer små essays om livsfilosofiske emner.

Den vestlige filosofi har i mange år glemt Montaigne. I disse år blæser der dog nye vinde, som skubber mere og mere til de sidste to hundrede års opfattelse af filosofien. Montaigne er blot et af de mange navne, der bliver hevet frem fra gemmerne i et forsøg på at genoplive filosofien som en praktisk livskunst. Compagnons lille bog *En sommer med Montaigne* er et udmærket sted at stå på, hvis man er interesseret i det anliggende.

Det dydige samfund – Om dydernes rolle i etik og politik

Lasse Nielsen

Det dydige samfund – Om dydernes rolle i etik og politik

Hans Reitzels Forlag, 2016

187 sider

Kr. 210,-

v/ idéhistoriker og forfatter Lise Sjøelund

Vi taler meget om etik i dag, men helst ikke længere om dyd, skønt etik oprindeligt var nært beslægtet med dyd eller dyder, som man definerede dem i den antikke filosofi. I gamle dage kunne der godt stå i ens karakterbog, at man var dygtig og dydig, men i dag ville det nok nedkalde en mindre forældrestorm, hvis man karakteriserede eleverne således. Det dydige er kommet til at klinge lidt negativt, gammeldags eller moraliserende, og dydighed er ikke det man åbenlyst stræber efter i opdragelse og dannelse. Hvis man er en dydsdragon, så går man nok tidligt hjem fra festerne, og er ikke rigtig til at regne med. Man kan være dydsiret eller et rent dydsmønster, og det passer ikke på et moderne menneske, der gerne skulle stå ved sine meninger, særheder og tilbøjeligheder. Alligevel er der udkommet en god bog med den belastede titel *Det dydige samfund*, og bogens forfatter, Lasse Nielsen, er slet ikke bange for at bruge det udtryk, der på alle måder hænger sammen med det gode liv eller den etiske tilgang til vores tilværelse, der har de gode gamle

dyder som udgangspunkt. Det giver nogle konkrete politiske indsigter, der burde finde vej ind i politik i vore dage, fordi den er så kasseorienteret i stedet for dydsiret.

Det er en dejlig læsning, som fører os tilbage til den græske filosof Aristoteles, etikens fader, og hans analyser af statsdannelse og den gyldne middelvejs levevis mellem for lidt og for meget, der også i moderne stater ville have sin berettigelse. Om det dydsetiske mantra står der: *"Det dydsetiske mantra, som jeg vil forsvare igennem bogen, er, at etik handler om det liv, som leves, og at den relevante viden om etik, for så vidt vi taler om menneskelig etik, derfor er en viden om det levede menneskelige liv. Dertil, at menneskers liv i det store og hele ligner hinanden ved det, at de drejer sig omkring de samme centrale livsaspekter, og at disse giver anledning til at formulere praktisk etiske kundskaber i form af specifikke dyder."* (s. 14). Man kan derfor tale om en tosidet vej, hvor man kan bygge sit liv på erfaringer, som man henter fra andre menneskers liv, og så de erfaringer, man snart henter fra sit eget liv. Det er at betragte som en slags moralsk objektivitet, som dog kan blive udgangspunkt for universelle politiske standpunkter. Sidst i bogen får vi tillige serveret nogle realpolitiske konsekvenser fra den dydsetiske tilgang til den politiske teori.

Bogen er delt i to dele, hvor man i den første får en indføring i den aristoteliske dydsetik, der betragtes som en normativ etisk position, hvilket giver henvisning til, hvordan vi bør handle. Mens den anden del indfører dydsetikken i den politiske teori, hvor der både er fokus på menneskelivets særegenhed, såvel som hvordan man etisk opnår en særlig fordelingsretfærdighed. Der er til slut en opsummering af, hvordan den dydsetiske og politiske teoretiske position forholder sig til nogle helt konkrete politiske spørgsmål. Med Aristoteles bliver det indledningsvist i bogen gjort klart, hvordan menneskets natur er sammensat: *"Menneskets natur er dyrisk for det første, fordi det i lighed med dyrevæsener og i modsætning til guder og halvguder udfolder sig omkring en grundlæggende sårbarhed, som er bundet til dets skrøbelige natur. Det dyriske udtrykker sig for det andet hos Aristoteles i det forhold, at den menneskelige rationalitet er influeret og betinget af emotionelle reaktioner og erfaringer. Det rationelle kommer for Aristoteles altid i spil i sammenhæng med emotionel erfaring. Dette leder frem til den anden del af betegnelsens indhold, nemlig at menneskenaturen er politisk."* (s.

26). Mennesket er et politisk dyr, fordi vi både er sårbare og skrøbelige, men samtidig evner at være kritiske reflekterende og evaluerende.

Midt i al vores dyriske menneskelighed og menneskelige dydighed, så har vi nogle særlige egenskaber, der gør os i stand til at være i samme rum eller på samme klode, hvilket er en indlevelsessevne eller empati, og tillige barmhjertighed, hvor sidstnævnte indebærer en egentlig handling. Man kan godt sidde i sofaen og være empatisk, men man er nødt til at rejse sig, hvis man vil være barmhjertig, og det ser man eksemplarisk i den bibelske historie om den barmhjertige samaritaner, der gør så meget mere end præsten og tempeltjeneren, der hastede forbi en stakkels lemlæstet mand i grøftekanalen. Barmhjertighed er handling på rette tid eller på rette måde, og det betyder, at hjertet sidder på rette sted, hvilket får os til at gøre det rette. Man kan sågar tale om et barmhjertigt samfund, hvor man afviser, at der i samfundet findes mennesker, som behandles uværdigt eller har et uværdigt liv, for det vil aktivere barmhjertigheden i et sådan samfund overfor den slags udsatte befolkningsgrupper. Når mennesker grundlæggende ligner hinanden, så findes der ikke egentlige grænser for dydsetikken eller nationale særstandpunkter på det område, for de etiske karakteristika har vi fælles som menneskeart. Menneskers ligheder gør grænser unaturlige, samtidig med, at ligheden forpligter os på og forbinder os via de dydsetiske holdninger.

Derfor må jeg med stor empati anbefale den gode bog om dyderne og deres relevante og ikke mindre aktuelle forhold til vores samliv i det moderne samfund. Man skal have tålmodighed med læsningen, for mange store og dybe spørgsmål bliver taget op og behandlet, men resultatet efter endt læsning er en god og opbyggelig og måske endda dydig fornemmelse, der ikke mister sit tag lige med det samme.